

Левчук О. В., кандидат економічних наук, доцент
Онофрійчук О. А., доктор філософії

(0000-0002-2827-2134)
(0000-0001-6495-2973)

Центр воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України, Київ

Шляхи удосконалення воєнно-економічної складової сил оборони України

Резюме. Розглянуто актуальні питання реорганізації вітчизняного оборонно-промислового комплексу в умовах євроатлантичної інтеграції України та переходу на стандарти НАТО. Проаналізовано процес забезпечення потреб Збройних Сил України та інших військових формувань озброєнням та військовою технікою. Досліджено світові тенденції змін у торгівлі зброєю. Особливої уваги заслуговують запропоновані шляхи удосконалення воєнно-економічної складової розвитку сил оборони України.

Ключові слова: державні оборонні закупівлі; сили оборони; воєнно-економічна складова системи підготовки держави до оборони; озброєння та військова техніка; світові тенденції у торгівлі зброєю; державне оборонне замовлення; експортно-імпорتنі операції; оборонно-промисловий комплекс.

Постановка проблеми. Удосконалення сил оборони привертало чималу світову увагу і стало елементом співпраці у сфері міжнародної безпеки та розвитку. Агресивні військові дії Російської Федерації (РФ) проти України, тимчасова окупація українських територій та закріплення на них російських угруповань військ загострили воєнну загрозу національній та воєнно-економічній безпеці нашої держави.

Воєнно-економічна складова сил оборони України – це сукупність ресурсів, механізмів, інститутів і процесів, що забезпечують економічну підтримку, планування, управління та реалізацію потреб оборонного сектору для виконання завдань із захисту державного суверенітету, територіальної цілісності та безпеки.

Ця складова охоплює:

матеріально-технічне забезпечення: виробництво, закупівлю, модернізацію та утримання озброєння, військової техніки та інших ресурсів;

фінансове забезпечення: планування та ефективне використання оборонного бюджету;

інфраструктуру: розвиток оборонно-промислового комплексу, логістичних мереж та об'єктів військового призначення;

кадрові ресурси: забезпечення професійної підготовки, мотивації та соціального захисту військовослужбовців;

інновації: впровадження новітніх технологій та сучасних управлінських підходів у воєнно-економічну діяльність;

механізм регулювання закупівель озброєння, військової та спеціальної техніки.

Головна мета воєнно-економічної складової – забезпечення стійкості та

ефективності функціонування сил оборони України в умовах сучасних викликів і загроз.

Враховуючи потужність військової агресії та використання РФ усього спектра впливів на Україну, застосування сил і засобів вітчизняного сектору безпеки і оборони залежить від ефективного використання міжнародного воєнно-економічного співробітництва. Необхідність суттєвого удосконалення системи переозброєння Збройних Сил України та інших військових формувань зумовлюють актуальність обраного напряму досліджень.

До першочергових сфер удосконалення належить механізм регулювання закупівель озброєння та військової техніки (ОВТ) в межах державного оборонного замовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Удосконалення воєнно-економічної складової сил оборони України є ключовим завданням для забезпечення ефективного функціонування оборонного сектору в умовах сучасних викликів. Однак на цьому шляху існує низка проблем, які ускладнюють реформування та модернізацію економічних механізмів забезпечення оборони.

1. Недостатність фінансування та неефективне використання ресурсів:

обмеженість бюджетних ресурсів призводить до нездатності в повному обсязі забезпечувати військово сучасним озброєнням, технікою та інфраструктурою;

проблеми з корупцією та неефективним розподілом коштів знижують ефективність оборонних витрат.

2. Недостатній рівень військово-промислового комплексу (ВПК):

низький рівень локалізації виробництва критично важливого озброєння та залежність від імпорту;

недостатній розвиток кооперації між державними та приватними підприємствами в сфері оборони.

3. Відсутність довгострокового стратегічного планування:

відсутність стабільної стратегії розвитку оборонної економіки та фінансування, що робить систему вразливою до політичних змін;

обмежена інтеграція в європейську та світову систему оборонно-економічного співробітництва.

4. Проблеми мобілізаційної економіки:

недостатня готовність економіки до тривалих воєнних дій, що включає відсутність стратегічних запасів та недостатню гнучкість виробничих потужностей;

слабка координація між державними органами, приватним сектором та міжнародними партнерами в умовах кризових ситуацій.

5. Технологічне відставання та брак інновацій:

відсутність достатнього фінансування наукових досліджень та розробок у сфері оборони;

повільне впровадження передових технологій, включаючи автоматизацію, кібербезпеку та штучний інтелект у військових системах.

Для вирішення цих проблем необхідна комплексна реформа воєнно-економічної складової, що включає збільшення фінансування, покращення механізмів державно-приватного партнерства, розвиток внутрішнього ВПК та впровадження передових технологій.

Вирішення означеної проблеми потребує розуміння щодо сучасного стану існуючих закупівель та експорту ОВТ для потреб ЗСУ та світових тенденцій у структурі торгівлі зброєю.

Аналіз діючих закупівель та експорту ОВТ для потреб ЗСУ та інших військових формувань України здійснено у джерелах [1–3]. З'ясовано, що проведена оцінка поточного стану військово-технічної та оборонно-промислової політики України в сучасних умовах.

Світові тенденції змін у структурі торгівлі зброєю фрагментарно досліджені в роботах [4, 10, 11]. Автори дійшли висновку, що останніми роками структура глобальної

торгівлі зброєю зазнала суттєвих змін. Основними тенденціями є:

зростання регіональної конкуренції – найбільший попит на зброю зосереджений у регіонах із геополітичною напруженістю, таких як Близький Схід, Південна Азія та Східна Європа;

домінування ключових експортерів – США, Росія, Франція, Китай і Німеччина залишаються найбільшими постачальниками зброї, проте частка Росії поступово зменшується через міжнародні санкції та втрату ринків;

розвиток технологій – поширення високотехнологічних систем, таких як безпілотники, штучний інтелект та кіберзброя зміщує акцент із традиційних видів озброєння на інноваційні рішення;

зростання внутрішнього виробництва деяких економічно потужних країн – Туреччина, Індія, Південна Корея та Саудівська Аравія активно розвивають власні військово-промислові комплекси для зменшення залежності від імпорту;

посилення контролю завдяки втручання різноманітних міжнародних ініціатив, наприклад, Договір про торгівлю зброєю (АТТ) спрямовано на обмеження незаконного обороту зброї та сприяє прозорості.

Питанням реформування воєнно-економічної складової сил оборони присвячено праці таких науковців, як В. П. Горбулін, В. М. Бегма, В. Бадрак та інших, які досліджували питання, пов'язані з оборонною політикою, національною безпекою та воєнно-економічною сферою України [10, 11]. Основні напрями досліджень:

стратегічне планування оборонної політики України;

формування та реалізація державної політики у сфері національної безпеки;

розроблення концепцій і доктрин щодо обороноздатності України;

воєнно-промисловий комплекс (ВПК) та його розвиток;

проблеми реформування оборонно-промислового комплексу України;

інноваційні та технологічні аспекти розвитку військових технологій;

співпраця між державними та приватними підприємствами у сфері оборони.

Їх дослідження та наукові розробки відіграли важливу роль у формуванні сучасної воєнно-економічної політики України та адаптації оборонного комплексу до викликів XXI століття.

Проте деякі аспекти забезпечення безперервності та послідовності вирішення практичних завдань, що пов'язані з переглядом ролі оборонно-промислового комплексу в контексті нейтралізації внутрішніх та зовнішніх загроз національній безпеці, інтенсифікації економічного розвитку, виробництва, постачання, експлуатації та утилізації зброї та військової техніки в умовах євроатлантичної інтеграції потребують більш детального вивчення.

Метою статті є обґрунтування основних шляхів удосконалення воєнно-економічної складової сил оборони України.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить світова практика, виробництво зброї та військової техніки в Україні має важливе значення не тільки для сектора безпеки держави, але й для зростання економіки в цілому, покращення міжнародного іміджу держави. Це відбувається внаслідок впливу трьох основних чинників:

по-перше, оборонна промисловість, або оборонно-промисловий комплекс (ОПК) є високотехнологічним сектором, а його розвиток – візитною карткою держави (наприклад, здатність виробляти літаки або ракети-носії);

по-друге, розвиток ОПК передбачає обмін сучасними технологіями на ринку та відчутний вплив на міжнародній арені, зокрема, досвід Польщі, Туреччини, Ізраїлю;

по-третє, протягом останніх двох-трьох десятиліть суттєво набрала обертів тенденція переходу оборонних технологій у приватний сектор і навпаки, приватних – у оборонний сектор національної економіки (наприклад, таке технологічне досягнення, як відновлення матеріалів шляхом поверхневого нанесення (напилення) спочатку було використано для відновлення лопаток двигуна винищувача, а вже потім – використано при модернізації бульдозерів [1]).

Отже, особливості регулювання державних оборонних закупівель, експортно-імпортні операції з торгівлі озброєнням та військовою технікою в умовах ведення війни та стримування військової агресії, а також аналіз існуючої практики закупівель та стану системи управління державним оборонним замовленням набувають особливої актуальності.

Україна, незважаючи на значний потенціал ОПК та серйозні національні традиції, тривалий час йде шляхом його втрати. Ключовими проблемами залишаються питання ефективності управління ОПК,

використання ініціатив приватного сектора, залучення іноземних та вітчизняних інвестицій, приватизація частини комплексу.

Слід зазначити, що впродовж останніх років у розвитку вітчизняного оборонно-промислового комплексу склався вражаючий дисбаланс, пов'язаний із тим, що всередині комплексу діють непрозорі, занадто утаємничені та орієнтовні переважно на державні підприємства, умови.

Найбільш негативними наслідками цього є неконкурентоспроможні умови для приватних підприємств та непривабливість українського ринку для іноземних компаній. Згідно з даними Міністерства економіки (МЕ), 95% номенклатури ОВТ закуповуються в межах державного оборонного замовлення (ДОЗ) без конкурентних процедур [2].

Проте в українській оборонній промисловості склалася парадоксальна ситуація. Так, за всіма правилами, у вітчизняну оборонну промисловість в умовах ведення війни мають вкладатися мільярдні інвестиції. Однак на практиці досі не зроблено реальних кроків щодо формування нової військово-технічної політики держави. Вітчизняна філософія переозброєння, та, відповідно, й система закупівель ОВТ має певні обмеження, які проявляються у обмеженому ресурсі, стриманості іноземних (зокрема, західних) компаній щодо передачі технологій і продажу ОВТ Україні, та й власне лише частковою готовністю української влади до розгорнутої воєнно-економічної співпраці і науково-технічного співробітництва з іноземними державами.

Значна частина державного оборонного замовлення (ДОЗ) донедавна була спрямована до АТ “Укроборонпром”. Утім, слід зазначити, що останнім часом (особливо, з початком війни РФ проти України) кількість приватних підприємств, яких до кінця 2010 року налічувалось не більше 40, збільшилась втричі, і вже перевищує кількість державних підприємств ОПК.

За даними Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння (ЦДАКР), якщо у 2015 році понад 60% ДОЗ припадало на АТ “Укроборонпром”, то у 2020-му – лише 35%. Крім того, АТ “Укроборонпром” освоїв у 2020 році 4,4 млрд грн з 13,5 млрд грн [1]. Однак унаслідок край низького рівня парламентського і громадського контролю перевірити надану інформацію практично неможливо.

Варто зауважити, що в країні існує система прихованого лобізму. Так, існує певна

кількість приватних підприємств, які або належать представникам влади, або специфічним чином нею контролюються. Існує також не менше десятка приватних структур, які здатні виробляти конкурентоспроможну продукцію й рідкісну номенклатуру ОВТ. Заслужує особливої уваги той факт, що найчастіше вартість тих самих робіт на державному підприємстві коштує значно дорожче, ніж на приватному. Зокрема, за інших рівних умов, вартість типової модернізації танку у 2020 році приватне підприємство оцінювало в 7 млн грн, а державне – майже у 17 млн грн.

Ще однією особливістю вітчизняного ОПК є те, що він не здатен забезпечити значну частину потреб ЗСУ, причому у найважливішій номенклатурі ОВТ і супроводжувальних послуг. У грошовому еквіваленті це складає від 60 до 70 відсотків.

Довідка. Україна ніколи раніше не виробляла і не виробляє бойових літаків, комплексів протиповітряної оборони, корабельного озброєння, ударних, оперативно-стратегічних і оперативно-тактичних безпілотних авіаційних комплексів (БАК), бойових вертольотів, значної частини авіаційного керованого озброєння, переважної більшості боєприпасів, стрілецької зброї і т. ін. Отже, вибір способу забезпечення потреб сил оборони (ЗСУ та інших формувань) в продукції оборонного призначення і подвійного використання має вирішувати міжвідомчий орган з урахуванням чітко визначеного переліку пріоритетів, аргументованих висновків фахових експертів і спеціалізованої науково-технічної ради. Спеціалізована науково-технічна рада може бути сформована з директорів оборонних підприємств, провідних економістів, юристів, профільних вчених тощо.

До вищезазначеної проблеми слід додати згадуваний брак ресурсів та існування спецфонду, який, частіше за все, не працює. Наприклад, станом на середину 2020 року Міністерство оборони заявляло про можливе недофінансування потреб оборони загальним обсягом 6,5 млрд грн, у зв'язку із чим з ДОЗ на утримання особового складу ЗСУ було переведено близько 500 млн грн, яке обумовлене хронічним недофінансуванням Міноборони.

Таким чином, існуюча система закупівель і спосіб формування й виконання державного оборонного замовлення знаходяться у прямій залежності від системного недоліку в трикутнику:

“Розвиток ЗСУ → ОПК (ефективне використання можливостей) → Експорт/імпорт ОВТ (результативна участь держави на світовому ринку озброєнь)”.

Крім того, Україна й досі не позбулась старого принципу, коли на вершині трикутника були саме прибутки від експорту ОВТ, а не розвиток ЗСУ.

Основний системний недолік у виконанні державного оборонного замовлення України – це неефективність управління ресурсами та відсутність прозорого механізму планування, фінансування і контролю за виконанням ДОЗ. Ключові аспекти системного недоліку наступні.

1. Нестабільність та непрогнозованість фінансування – затримки у виділенні бюджетних коштів та їх нерівномірне розподілення протягом року; низька гнучкість бюджетного планування, що ускладнює довгострокові контракти та інвестиції в оборонний сектор.

2. Бюрократичні перепони та відсутність єдиної стратегії – державні замовлення часто змінюються через політичні фактори, що ускладнює стабільне виробництво та модернізацію озброєння; відсутність чіткої довгострокової стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу (ОПК).

3. Неузгодженість між державними замовниками та виконавцями – недостатня координація між Міністерством оборони, Генеральним штабом, РНБО, ДК “Укроборонпром” та приватними виробниками; вимоги замовника часто не відповідають реальним виробничим можливостям підприємств.

4. Корупційні ризики та непрозорість закупівель – відсутність відкритої конкуренції між виробниками та непрозорі процедури укладання контрактів; можливість лобіювання інтересів окремих компаній на шкоду державним інтересам.

5. Застаріла нормативно-правова база – відсутність гнучких механізмів державно-приватного партнерства у сфері оборонного виробництва; недостатній рівень цифровізації процесів управління ДОЗ.

Наслідками не врегулювання означених проблем є: втрата часу та ресурсів через неефективне планування; невиконання або часткове виконання ДОЗ, що послаблює обороноздатність країни; недовіра з боку міжнародних партнерів та інвесторів у сфері оборони.

Шляхи вирішення: реформування процесу управління ДОЗ; впровадження цифрових інструментів контролю; створення конкурентного середовища для виробників та підвищення прозорості закупівель.

Довідка. Подібна ситуація склалася із поставками нових танків “Оплот”, зокрема, в частині необхідності виконання Україною зовнішнього контракту та залишитися постачальником військової техніки у світі, не втратити ринку, які нашій країні вдалося здобути [1]. Однак за умов більш активної реалізації АТ “Укроборонпром” програми серійного виробництва танків, вони могли б опинитися і в країні – імпортера, і в лавах Збройних Сил України. Лише в січні 2017 року Кабінет Міністрів України прийняв рішення щодо виготовлення за державними стандартами і державними гарантіями (вперше в історії України) нових транспортних літаків, керованих ракет і танків “Оплот” в інтересах Збройних Сил і в межах державного оборонного замовлення [3]. Зокрема, Уряд України надав державну гарантію по кредиту ДП “Завод ім. Малишева” (Харків) на суму 1 млрд 83,59 тис. грн для виготовлення танків БМ “Оплот”. Згідно із Постановою Кабінету Міністрів від 25 грудня 2015 року № 1083, плата за гарантії складає 0,001% річних суми гарантійних зобов’язань [3, 4]. Для отримання держгарантії підприємство повинно надати відомості про відсутність боргів по сплаті податків і зборів. Уряд також звільнив “Завод ім. Малишева” від зобов’язань надавати майнове та інше забезпечення виконання зобов’язань за держгарантії. Контроль за виконанням програми покладено на Міністерство оборони України.

Як свідчать дані Стокгольмського міжнародного інституту досліджень миру, глобальний ринок зброї хоч і не надто змінився за розмірами, але зазнав помітних змін за своєю структурою. Ключовим моментом у цьому є те, що радикального збільшення закупівель зброї у світі не відбулося. Зокрема, об’єми торгівлі основними видами озброєнь на планеті у 2015–2020 рр. зросли на 7,8% порівняно з 2010–2015 рр. [4]. Однак загалом це збільшення за своїми темпами не надто відрізняється від загального зростання світової економіки. У середньому на купівлю зброї витрачають ту саму непропорційно велику частку світового валового внутрішнього продукту, що й раніше.

Утім, деякі зміни у загальній структурі торгівлі зброєю все ж помітні. Так, Сполучені Штати Америки зробили колосальний крок вперед на світовому ринку озброєння, наростивши продаж зброї більше, ніж на чверть [2, 10]. Завдяки зростанню експорту до країн Перської затоки США забезпечило собі домінуюче становище на ринку. Слід зауважити, що саме Перська затока (з конфліктом між Саудівською Аравією та Іраном, війною в Ємені та загальною нестабільністю в регіоні) стала головним

каталізатором зростання на ринку. Саудівська Аравія за останні 5 років збільшила власний арсенал зброї на 192%.

З іншого боку, експорт озброєнь з Росії у 2014–2018 рр. скоротився на 17%. Це пояснюється тим, що переважна кількість споживачів російської зброї – авторитарні держави, чий добробут безпосередньо залежить від видобутку нафти. Так, після падіння світових цін на, так зване, “чорне золото”, добробут таких країн значно впав, і закупівлю озброєння довелось скоротити. Яскравим прикладом цього є Венесуела, поставки зброї до якої до 2014 року приносили в бюджет РФ майже по 1 млрд дол. США щорічно, після чого впали до нуля. Подібна ситуація спостерігається в Азербайджані, який витрачав на закупівлю російської зброї (до 2014 року) 500 млн дол. США щорічно. Після означеного періоду закупівлі ОВТ російського виробництва впали до десятків млн дол. США [2].

Також відмовились від імпорту російського озброєння Бразилія та Індія, що пояснюється проблемами із низькою якістю російської авіації. Аналогічна ситуація спостерігається у В’єтнамі, уряд якого збільшує останнім часом закупівлі ОВТ у Сполучених Штатах Америки.

Враховуючи ситуацію, у якій ОВТ російського виробництва з економічних та політичних причин є непопулярним, українські зброярі одержали, здавалось, ідеальний шанс для розвитку та поширення власного потужного потенціалу. Однак вітчизняний збройний експорт, обсяг якого досяг рекордних 1,5 млрд дол. США у 2012 році, стрімко скорочується впродовж 2019–2020 рр., дійшовши до позначки 224 млн дол. США.

Утім, державне оборонне замовлення періоду війни все ж таки стало поштовхом для розвитку вітчизняного ОПК. Технологічні рішення, розроблені для Збройних Сил України, як спрямовані на модернізацію техніки радянського зразка, так і абсолютно нові розробки, рано чи пізно вийдуть на міжнародний ринок. Слід відмітити, що такі українські розробки, як протитанкові ракетні комплекси “Стугна”, “Корсар”, які успішно купують Йорданія, Єгипет і Саудівська Аравія, користуються великим попитом за кордоном. Безперечно, на зростання обсягів експорту ОВТ впливає переорієнтація вітчизняного ОПК, орієнтир на стандарти НАТО, відмова від російських комплектуючих і спроба співпрацювати із західними

партнерами, як наприклад з Польщею – САУ “Богдана” і розроблення системи ППО на базі ракети Р-27 [1].

Отже, оцінюючи прямі фінансові показники українського ОПК, не слід забувати, що фактори, які наразі стримують активний експорт – це поставки зброї, в першу чергу, в Збройні Сили України для ведення війни, перехід на стандарти НАТО, відпрацювання процесів модернізації радянської військової техніки і просто розроблення нової зброї, яка проходить активні випробування в умовах реальних бойових дій. Згодом все це неодмінно буде монетаризовано підприємствами ОПК у вигляді нових прибуткових контрактів (відповідно до концепції М. Фрідмена).

Довідка. Мілтон Фрідмен, видатний економіст і представник Чиказької школи, розробив концепцію монетаризму, яка наголошує на ключовій ролі грошової маси у визначенні економічної стабільності. Її основні положення:

роль держави – держава має мінімально втручатися в економіку, обмежуючись забезпеченням верховенства права, захисту прав власності та регулювання грошової пропозиції;

монетарна політика – головним інструментом управління економікою є контроль за зростанням грошової маси, оскільки довгостроково інфляція є результатом її надмірного збільшення;

протидія кейнсіанству – критика державного стимулювання економіки через фіскальні методи, які є малоефективними та створюють дисбаланси;

економічна свобода – ефективний ринок базується на свободі підприємництва, конкуренції та індивідуальній ініціативі, що є основою процвітання суспільства.

Концепція значно вплинула на економічну політику багатьох країн, особливо в 1970–1980 рр., і стала фундаментом сучасної ринкової економіки.

Однією із найгостріших проблем у стосунках військового відомства з АТ “Укроборонпром” залишається неспроможність останнього здійснити якісні поставки озброєння та військової техніки до ЗСУ. Іншим шляхом вирішення проблем із необхідністю отримання сучасного озброєння є навчання власних фахівців. Наприклад, Міністерство внутрішніх справ України (МВСУ) постійно поглиблює співпрацю із зарубіжними партнерами. Так, у Франції було підписано договори про купівлю сучасних гелікоптерів для потреб Національної гвардії України (НГУ) та Державної служби з надзвичайних ситуацій (ДСНС) паралельно із набуттям вітчизняними пілотами досвіду керування новою технікою [11].

На підтримку системи авіаційної безпеки впродовж 2019–2021 рр. МВС України залучило додатково 600 млн грн, тобто 200 млн грн на рік. У МВС пояснюють, що єдина система безпеки і захисту надасть можливість забезпечити ефективне виконання завдань, покладених на відомство. Відповідно до бюджетної програми “Створення єдиної авіаційної системи безпеки і захисту”, передбачено видатки загальною сумою 4,4 млн грн: із загального фонду виділено 339,5 млн грн, а зі спеціального – 4,1 млрд грн [10, 11]. Реалізація проєкту є можливою завдяки офіційній угоді, укладеній між урядами України та Франції щодо підтримки у створенні єдиної системи авіаційного захисту загальною вартістю 552 млн євро [10, 11]. Виділені кошти спрямовані на реалізацію державного інвестиційного проєкту із закупівлі гелікоптерів. Варто зауважити, що в рамках цієї угоди Франція в два етапи поставить в Україну 55 гелікоптерів компанії Airbus, із них 21 – моделі H225 з вантажопідйомністю понад 10 тон.

Відсутність транспарентності з тендерами на закупівлі і відсутність належного нагляду (парламентського і демократичного цивільного контролю) за сферою закупівель створили умови для зловживань. Як приклад можна навести випадок, коли 10 броньованих машин “Варта-2”, придбані в травні 2017 року для потреб спецпідрозділу НГУ КОРД були забраковані і відправлені виробнику на доопрацювання. При цьому, всю військову техніку було придбано за державний кошт у підприємства “Українська бронетехніка”, яке не має власних виробничих потужностей. Крім того, НГУ уклала контракт на поставку 40 автомобілів “Варта-2” на безпрецедентних та не вигідних для держави умовах 100% передоплати. Отже, з державної скарбниці було сплачено 286 млн грн за поставку цієї техніки [1, 4]. Утім, незважаючи на такі вражаючі технічні проблеми БМ “Варта” та попри виконання підприємством “Українська бронетехніка” своїх зобов’язань, наприкінці 2016 року МВС уклало новий контракт на додаткові поставки ще 39 машин до кінця березня 2018 року під державні гарантії. Вартість однієї машини, яка орієнтовно оцінюється в 7 млн 150 тис. грн, фахівці вважають завищеною [3].

Варто зазначити, що аналогічні ситуації складаються лише навколо підприємств, володіння якими пов’язують із впливовими політиками або чиновниками. Решта

підприємств оборонно-промислового комплексу живуть самі по собі, і все більше націлені на експорт зброї, оскільки можливості приватного малого і середнього бізнесу в галузі поставок для ЗСУ/НГУ залишаються примарними. Перевага без жодних пояснень на врахування якості ОВТ до 2017 року надавалась державним підприємствам. Зокрема, Міністерство оборони України свого часу обрало тактичну бойову колісну машину (ТКБМ) “Дозор-Б” здебільшого через те, що її розробник і виробник є державними підприємствами [3, 4]. Водночас приватне підприємство НВО “Практика” продемонструвало оновлений бронев автомобіль “Козак-2”, який пройшов, в тому числі, випробування на стійкість до вибухів відповідно до норм НАТО (удар, еквівалентний 6 кг тротилу). За підсумками випробувань виробники продемонстрували високий рівень захисту бійців [9]. Цікавим є той факт, що МВС закупило 70 БМ “Козак”, в той час як МОУ так і не прийняло такого рішення. Отже, в умовах непрозорих рішень це виглядає результатом штучного лобізму без урахування якості броньованих машин.

Сумнівними в таких умовах для приватного бізнесу стають ініціативи у сфері розробок нових і модернізації наявних ОВТ, оскільки наразі в Україні налічується більше десяти модифікацій військової техніки, а про уніфікацію й досі мова не йде [1].

Ще одним прикладом ігнорування потенціалу приватних підприємств ОПК є реакція ДК “Укроборонпром” на створення на базі ПАТ “Мотор Січ” виробничої лінії редукторів. Так, замість підтримки створення замкненого циклу газотурбінних двигунів для літаків та вертольотів, а також промислових газотурбінних установок, у державному концерні вирішили створити дублююче виробництво аналогічних редукторів на одному із підконтрольних йому підприємств.

Слід визнати, що всередині ОПК України домінують непрозорі, неконкурентоспроможні для підприємств малого і середнього бізнесу умови. За даними МЕ, 95 % номенклатури ОВТ закуповуються в рамках ДОЗ без конкурентних процедур [10]. Саме тому менеджери західних оборонних компаній, що вивчають можливості роботи на українському ринку, досі стримано ставляться до перспективи інвестування, оскільки їм пропонують неприйнятні форми співпраці. Аналогічно іноземні оборонні підприємства сприймають пропозиції щодо проєктів, у яких 51-відсотковий пакет має належати

українській державі. Викликає подив те, що в Україні й досі не прийнято платити роялті розробнику ОВТ, а також захищати інвестовані кошти [5]. Саме тому спільні проєкти з виробництва зброї залишаються поки що перспективою воєнно-економічної співпраці з іноземними партнерами.

Крім того, МОУ самостійно, без жодного погодження, встановило рівень прибутку в документі – “Методичних рекомендаціях щодо єдиних підходів під час застосування окремих положень, визначених Постановою Кабінету Міністрів України від 08.08.2016 № 517 “Про затвердження Порядку формування ціни на продукцію, роботи, послуги оборонного призначення у разі, коли відбір виконавців з постачання (закупівлі) такої продукції (робіт, послуг) здійснюється без застосування конкурентних процедур” (надалі – Рекомендації) [7, 8]. Так, у п.1 Рекомендацій передбачено, що під час укладання і виконання державних контрактів рівень прибутку встановлювати: “... на виконання науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, на закупівлю нового ОВТ, на ремонт озброєння військової техніки та її модернізацію – 1% вартості витрат на закупівлю комплектуючих виробів (напівфабрикатів), робіт (послуг) у інших суб’єктів господарювання та до 20% решти витрат у складі виробничої собівартості робіт (послуг)”;

“на закупівлю озброєння, військової техніки та запасних частин до неї імпортом через уповноважені організації – до 5% ціни виробника продукції (як постачальницька винагорода)”. Однак, як показує практика, при поставці БАК “Фурія” у 2015 році прибуток становив 2,8%, а податки – 5%. З погляду державного управління такий підхід робить економічно не вигідним співробітництво з державою у сфері поставок ОВТ.

За даними МЕ, в Україні у 2019 році налічувалось 166 державних і 92 приватних підприємства, однак саме приватний сектор найбільше виробляє продукції і надає відповідних послуг. Зокрема, 133 оборонні підприємства перебували у віданні ДК “Укроборонпром” (з них 6 спецекспортерів, тобто посередників торгівлі зброєю, майже 15 заводів і КБ фактично перебувають на окупованій Російською Федерацією території). Значною частиною оборонних підприємств володіють Державне космічне агентство України (ДКАУ) – майже 12 підприємств – і МОУ – 8 профільних заводів, здебільшого підприємства з відновлення озброєнь на

військової техніки. Деякі підприємства взагалі належать окремим міністерствам (чотирма керує МЕ, два – у віданні МВС) [10].

Кількість нових гравців в оборонно-промисловому комплексі стрімко зростає саме за рахунок приватного сектору. Крім того, в Уряді є здорові ініціативи забезпечити рівні права приватних і державних підприємств. Зокрема, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.06.2018 №442-р схвалено Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2028 р. [9]. Ця Стратегія розроблена на виконання Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, затвердженої Указом Президента України від 14.03.2016 № 92/2016 [9].

Стратегія є основою для розроблення нових та перегляду існуючих нормативно-правових актів (у тому числі державних цільових програм) у сфері розвитку та функціонування оборонно-промислового комплексу.

Розроблення Стратегії зумовлено необхідністю перегляду державними інституціями України ролі оборонно-промислового комплексу в контексті нейтралізації внутрішніх та зовнішніх загроз національній безпеці, а також інтенсифікації економічного зростання держави.

Стратегія визначає довгострокові пріоритети державної військово-промислової політики, а також напрями реалізації державних цільових програм реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу в середньостроковій перспективі.

Координація виконання та контроль за реалізацією Стратегії здійснюються Міністерством економіки (МЕ). Для забезпечення ефективності реалізації державної військово-промислової політики МЕ раз на рік проводить моніторинг виконання Стратегії та реалізації реформи оборонно-промислового комплексу. Щорічні результати такого моніторингу є основою для перегляду основних напрямів реалізації Стратегії у 2024 році.

Передбачено, що з метою забезпечення прозорості, відкритості та неупередженості до проведення оцінювання ефективності реалізації Стратегії можуть бути залучені міжнародні експерти, наукові установи тощо.

У разі істотної зміни умов функціонування економіки та/або зміни стратегічних пріоритетів загальнодержавної політики, зокрема з урахуванням міжнародної практики, підходи до інституційної моделі формування та реалізації державної військово-

промислової політики можуть бути переглянуті.

Особливої уваги заслуговує той факт, що головною метою Стратегії є створення умов щодо модернізації і випереджувального розвитку оборонно-промислового комплексу, нарощування його виробничих потужностей для задоволення потреб Збройних Сил та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів, а також виробництво конкурентоспроможних на світовому ринку озброєнь і військової техніки [9].

В умовах тривалої війни та зумовленої зовнішньополітичними чинниками трансформації державної політики трансформації оборонно-промислового комплексу модель управління оборонною промисловістю зазнає суттєвих змін. На сьогоднішній день головною метою для Збройних Сил України (як основного замовника і споживача ОВТ) має стати здатність до ведення безконтактної війни. Саме тому основні зусилля варто спрямувати на побудову пріоритетів переозброєння, і відповідно мати як засоби виявлення і цілевказівки, так і засоби ураження. У спосіб, яким зараз розвивається переозброєння, Україна здатна забезпечити себе озброєннями приблизно на третину потреб армії. На практиці це означає, що українська армія отримуватиме бронетехніку, деякі високоточні системи ураження, артилерійські системи, але шанси, що українські ЗСУ отримають нові бойові літаки або глибоко модернізовані системи протиповітряної оборони наразі малі. Причина об'єктивна – Україна не виробляла такі види озброєнь. Проте це зовсім не означає, що цими питаннями не потрібно займатися на стратегічному рівні, причому не тільки з західними країнами, а й з іншими високотехнологічними країнами – Ізраїль, Туреччина, Німеччина або Китай, який раніше купував в України технології, а сьогодні перевершує нашу державу на порядок вище. Сильними вітчизняними секторами є радарні технології виявлення і спостереження. Крім того, варто згадати, що в цій сфері Україна отримує допомогу від американської сторони, що тактично правильно, але стратегічно – слід створювати всі можливості для розвитку власних технологій за рахунок організації нових виробництв.

Вагомим елементом модернізації системи закупівель може стати повна передача прав Замовнику щодо здійснення повного циклу закупівлі, без залучення спеціальних

експортерів, оскільки в разі закупівлі озброєння для ЗСУ безпосередньо військовим відомством зброя подешевшає приблизно на 40%. Крім того, прогрес у технічному переозброєнні війська напряму залежить від розмірів фінансування цієї статті видатків. Збільшення обсягів фінансування на 20% надасть можливість постачати у Збройні Сили України більше 10 тис. одиниць ОВТ і 3,5 млн одиниць боєприпасів.

Оборонна промисловість є критично важливою як для розвитку національної економіки, так і для захисту державних інтересів, сферою, що сьогодні функціонує переважно в межах четвертого технологічного укладу. Розвиток ОПК, здатного адаптуватись до функціонування в умовах кризових ситуацій та загроз національній безпеці, забезпечить перехід до п'ятого технологічного укладу та значно посилить спроможність держави в рамках досягнення Україною військово-політичної та воєнно-економічної самостійності.

Висновки. Підсумовуючи наведене, варто зазначити, що удосконалення воєнно-економічної складової системи підготовки держави до оборони полягає у такому:

1. Розвиток власного ОПК – необхідно модернізувати наявні потужності, впроваджувати сучасні технології та стимулювати інновації. Особлива увага – розробленню високоточного озброєння, безпілотних систем та кіберзасобів.

2. Зміцнення міжнародної співпраці – розширення військово-технічного співробітництва із країнами НАТО та іншими партнерами для залучення передових технологій, обміну досвідом та забезпечення стратегічного імпорту.

3. Ефективне управління ресурсами – оптимізація витрат через прозорість закупівель, впровадження сучасних стандартів планування та аудиту у сфері оборони.

4. Підтримка стійкості економіки в умовах війни – балансування між військовими витратами та розвитком цивільного сектору економіки. Важливим є стимулювання приватного бізнесу до участі в оборонних проєктах.

5. Законодавче вдосконалення – реформування нормативної бази для спрощення процедур оборонних закупівель, створення умов для залучення приватного капіталу та іноземних інвесторів до сектору оборони.

Реалізація цих заходів сприятиме зміцненню обороноздатності України,

покращенню ефективності використання ресурсів та інтеграції у глобальну систему безпеки.

Пріоритетними **напрямами подальших досліджень** у сфері вдосконалення воєнно-економічної складової сил оборони України мають бути:

1. Розроблення моделей ефективного фінансування оборони – аналіз оптимальних підходів до розподілу оборонного бюджету з урахуванням економічної ситуації та потреб сектору безпеки.

2. Інновації в ОПК – дослідження потенціалу інтеграції новітніх технологій (штучний інтелект, кіберзасоби, квантові технології) у військові розробки та виробництво.

3. Аналіз успішного досвіду міжнародних партнерів – вивчення практик країн НАТО щодо організації оборонних закупівель, розвитку локальних виробництв і співпраці з приватним сектором.

4. Законодавчі рамки – аналіз нормативних перешкод для впровадження інновацій, спрощення закупівель та інтеграції України в міжнародні оборонні структури.

Сфокусовані дослідження в цих напрямках допоможуть створити цілісну і сучасну воєнно-економічну систему, яка відповідатиме викликам сучасності та зміцнюватиме обороноздатність України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. В. Бадрак. Регулювання закупівель, експорту/імпорту озброєнь і військової техніки в Україні. *Урядовання у секторі безпеки: виробництво, продаж і закупівля озброєнь* : матеріали 6-ї Міжнародної конференції / Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння. Київ, 2020.
2. Як покращити оборонні закупівлі : доповідь Transparency International. URL: <https://dozorro.org/blog/yak-pokrashiti-oboronni-zakupivli-versiya-transparency-international-ukrayina> (дата звернення: 03.12.2024).
3. Україна, Індекс антикорупційної політики в оборонному секторі. *Transparency International*. URL: <http://government.defenceindex.org/countries/Ukraine> (дата звернення: 03.12.2024).
4. SIPRI Yearbook 2024 / Stockholm International Peace Research Institute. URL: <https://www.sipri.org/sites/default/files/SIPRIYB18c01.pdf> (дата звернення: 05.12.2024).
5. Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт, послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони : Закон України URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1356-19> (дата звернення: 05.12.2024).

6. Про затвердження Порядку формування ціни на продукцію, роботи, послуги оборонного призначення у разі, коли відбір виконавців з постачання (закупівлі) такої продукції, робіт, послуг здійснюється без застосування конкурентних процедур : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.08.2016 № 517. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/517-2016-%D0%BF> (дата звернення: 06.12.2024).
7. Про внесення змін до Порядку формування ціни на продукцію, роботи, послуги оборонного призначення у разі, коли відбір виконавців з постачання (закупівлі) такої продукції, робіт, послуг здійснюється без застосування конкурентних процедур : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.09.2019 № 93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-2019-%D0%BF?lang=en> (дата звернення: 06.12.2024).
8. Про схвалення Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2028 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2018-%D1%80> (дата звернення: 06.12.2024).
9. Офіційний сайт Міністерства економіки України. URL: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (дата звернення: 06.12.2024).
10. Закупка французских вертолетов: МВД просит 200 млн грн в год дополнительно. URL: <https://delo.ua/business/mvd-prosit-eshe-600-mln-grn-na-pokupku-francuzskih-vertoletov> (дата звернення: 06.12.2024).
11. Офсетна політика держав в умовах глобалізації. Оцінки та прогнози : монографія / В. М. Бегма, С. П. Мокляк, О. О. Свергунов, Ю. В. Толочний ; за заг.ред. В. М. Бегми. Київ : НІСД, 2011. 352 с.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2025 року

Ways to improve the military-economic component of the defense forces of Ukraine

Annotation

The military-economic component of Ukraine's Defence Forces represents a set of resources, mechanisms, institutions, and processes that ensure the economic support, planning, management, and implementation of the defence sector's needs in order to fulfill tasks related to the protection of national sovereignty, territorial integrity, and security. This component encompasses:

logistical support: production, procurement, modernization, and maintenance of weapons, military equipment, and other resources;

financial support: planning and efficient use of the defence budget;

infrastructure: development of the defence-industrial complex, logistics networks, and military facilities;

human resources: ensuring professional training, motivation, and social protection of military personnel;

innovation: implementation of advanced technologies and modern management approaches in military-economic activities;

procurement regulation mechanisms: oversight of arms, military, and special equipment acquisition processes.

Improving the military-economic component of the national defence readiness system involves:

development of a domestic defence-industrial complex, with particular emphasis on the design of high-precision weapons, unmanned systems, and cyber capabilities;

strengthening of international cooperation;

efficient resource management and expenditure optimization;

maintaining economic resilience under wartime conditions and encouraging private sector participation in defence projects;

legislative improvements to create conditions for attracting private capital and foreign investment into the defence sector.

Keywords: state defence procurement; Defence Forces; military-economic component of national defence readiness; state defence order; export-import operations; defence-industrial complex.